

רוסים? ישראלים? או רוסים-ישראלים? - השתלבות תרבותית של עולי חבר העמים בישראל

סבינה ליסיצה

העולים ממדינות חבר העמים התאפיינו בזהות מורכבת כאשר לשני המרכיבים העיקריים - יהודי ורוסי - הצטרף במשך הזמן מרכיב ישראלי. הם פיתחו זיקה כלכלית ופוליטית לישראל, בעוד שהווייתם התרבותית נשארה רוסית.

המושגים, הנורמות וקווי המדיניות שהתפתחו סביב קליטת עולי שנות החמישים ונמצאו מתאימים - פחות או יותר - גם לקבוצות העולים הקטנות שהגיעו לאחר מכן, לא התאימו לעולי ברית-המועצות לשעבר. כדי להבין את תהליך השתלבותם נדרשה גישה אחרת.

השיח החדש מייחס גם למהגרים תפקידים פעילים - ולא רק הסתגלותיים - בתהליך ההשתלבות. שיח זה ער לתמורות שהמהגרים מביאים לחברת היעד ולא רק לשינויים שחברת היעד דורשת מהמהגרים. השיח החדש רואה את תהליך ההשתלבות כמודל אינטגרטיבי, בו המהגרים לא רק מאמצים את הדפוסים החברתיים-התרבותיים המקובלים בחברת היעד, אלא גם שומרים במקביל על המטען התרבותי שהביאו עמם. מכאן נגזרת השאלה: באיזו מידה שני אלמנטים מרכזיים בתהליך ההשתלבות - זה שמדגיש את הזיקה לחברה ולתרבות המוצא וזה שעליו בונים את ההתערות בחברת היעד - מנוגדים זה לזה או יכולים לדור בכפיפה אחת?

ל העלייה מארצות חבר העמים, בשנות התשעים, גילה דרכי השתלבות שונות מאלו של קודמיו. בתחילתו הניחו הרשויות הקולטות שעולי ברית-המועצות לשעבר ילכו בעקבות קודמיהם וייטמעו בסופו של דבר בחברה הישראלית.

מחקרים שנעשו במסגרת גישה זו הונחו על ידי השאלה: כיצד ניתן לחולל שינוי בציבור העולים כך שיידמו מבחינה תרבותית וחברתית לישראלים הוותיקים. הקריטריונים של קליטה מוצלחת נקבעו לפי שיקול דעתם של החוקרים, ועל פיהם נמדדה הצלחת הקליטה. ההנחה המקובלת הייתה שעולים עומדים בפני ברירה בין תרבות המוצא ותרבות ארץ היעד, וככל שייסתגלו לתרבות היעד כך תפחת זיקתם לתרבות המוצא.

ד"ר סבינה ליסיצה, המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון, עוסקת באינטגרציה של מהגרים.

סוגיה זו מתקשרת לנושא של רב-תרבותיות. רב-תרבותיות פירושה שהחברה לא רק נותנת ביטוי לתרבויות שונות, אלא גם מייחסת להן ערך שווה. ומכאן נגזרת הגדרת האדם הרב-תרבותי, שהוא בן בית בכמה תרבויות ומסרב לבחור ביניהן (פרס ובן-רפאל, 2006).

למהגר קל יותר להצטרף לרקמה הרב-תרבותית, זאת משום שהמגבלות התרבותיות המוטלות עליו פחות חד-משמעיות ומספקות יותר אפשרויות תמרון, מאשר תרבויות אחידות. אחת הבעיות המרכזיות במפגש תרבויות היא שמירה על איזון בין תרבות המוצא ותרבות היעד. רב-תרבותיות מתבטאת בכך שהשתלבות אינה כרוכה בנטישת תרבות המוצא. במילים אחרות, בחברה רב-תרבותית נצפה למתאם חיובי בין זיקה לתרבות המוצא ונכונות להתקרב לתרבות היעד.

מאפייני עולים מחבר העמים

מאפיין חשוב של גל העלייה מחבר העמים, בשנות התשעים, הוא היקפו הגדול במונחים מוחלטים (כמיליון אנשים) ויחסיים (15% מן האוכלוסייה הישראלית כולה). עלייה זו הייתה מיוחדת גם באיכויותיה. ההון האנושי של העולים היה מרשים. כך, למשל, שיעור בעלי השכלה גבוהה שביניהם עולה הן על שיעורם באוכלוסיית חבר העמים והן באוכלוסייה הישראלית הוותיקה.

מאפיין נוסף של עלייה זו היא הזיקה החזקה וכמעט בלבדית של יהודי חבר העמים לתרבות הרוסית. זיקה זו נובעת מההיסטוריה הייחודית של יהדות רוסיה. על רקע דיכוי התרבות היהודית והפרדה משאר חלקי העם היהודי נשארה התרבות הרוסית כאפיק לגיטימי יחיד להתפתחות וקידום. ואכן, יהודי חבר העמים לא רק קיבלו פסיבית, אלא יצרו ותרמו לתרבות הרוסית הרבה מעבר לחלקם היחסי באוכלוסייה. הערכה לתרבות הרוסית, בעלת היוקרה הבין-לאומית, סייעה ליוצאי ברית-המועצות לשעבר לעמוד על זכויותיהם ולהבליט את תרומתם במדינה המארחת.

במישור הקהילתי ניתן לומר כי הקהילה הרוסית בישראל היא הגדולה והמפותחת ביותר מחוץ לגבולות חבר העמים. קהילה זו הקימה עיתונות ענפה, תחנות רדיו וטלוויזיה, אגודות לעזרה עצמית, מוסדות חינוך (מגן ילדים ועד מכללה) ואף מפלגות פוליטיות.

במישור האישי התאפיינו העולים בזהות מורכבת, כאשר לשני המרכיבים העיקריים – יהודי ורוסי – הצטרף במשך הזמן מרכיב ישראלי. לשפה הרוסית נשארת עמדה מרכזית ברפרטואר הלשוני של העולים, היא מהווה שפת בית ושפת תרבות עבור רבים מהם, כולל הדור הצעיר. העולים שומרים

על קשרים עם ארץ המוצא ומדינות אחרות שמארחות כיום מהגרי ברית-המועצות לשעבר באמצעות ביקורים הדדיים, שיחות טלפוניות, התכתבות באינטרנט ואף יוזמים פרויקטים משותפים בתחומים שונים.

לסיכום: עולי ברית-המועצות לשעבר פיתחו זיקה כלכלית ופוליטית לישראל, בעוד שהווייתם התרבותית נשארה רוסית.

מהלך המחקר^(*)

הממצאים של שלב המחקר שיתואר במאמר נאספו בעזרת סקר טלפוני בקרב מדגם מייצג של 500 עולי חבר העמים בגילאי 18+. העולים נשאלו על הישגיהם ב-46 תבחינים (קריטריונים) של אינטגרציה (למשל, יכולת לכתוב מכתב פשוט בעברית, הרגשת העולה כחלק בלתי נפרד מהחברה הישראלית), אשר נקבעו בשלבים הקודמים של המחקר. סולם התשובות האחד היה בין 1 ל-7, כאשר 1 סימן רמת ההשתלבות הנמוכה ביותר ו-7 – הגבוהה ביותר. 46 תבחינים של אינטגרציה חולקו ל-11 תחומים עיקריים: פסיכולוגי, חינוך הילדים, כלכלי-תעסוקתי, שמירה על סטטוס סוציו-אקונומי, הזדהות ישראלית, שליטה בשפה העברית, השתלבות בתרבות הישראלית, שמירה על הזיקה לתרבות הרוסית, יחסים חברתיים בין עולים וותיקים, דיוור, פוליטי. עבודת השדה נערכה בשנת 2005.

ממצאי המחקר

בשלב הראשון של הניתוח נבדקו הישגי העולים בהתערותם בתרבות הישראלית ושמירת הזיקה לתרבות הרוסית.

השתלבות העולים בתרבות הישראלית נבדקה על בסיס ארבעה תבחינים:

- אכפתיות כלפי התרבות הישראלית (ממוצע 3.95, בסולם בין 1 ל-7, בו 1 – הרמה הנמוכה ביותר, ו-7 – הרמה הגבוהה ביותר);
- יחס של כבוד כלפי תרבות ישראלית (4.78);
- רמת הידע בהיסטוריה של העם היהודי (4.25);
- רמת הידע בהיסטוריה של מדינת ישראל (4.34).

הציון הכללי בתחום ההשתלבות בתרבות הישראלית (ממוצע של ארבעת הפריטים) היה 4.33.

לפיכך ניתן להעריך את האינטגרציה של עולי חבר העמים בתחום התרבות הישראלית כבינונית.

מתברר שבקרבם יש יותר מקום ל"הכרה" בתרבות המארחת מאשר למחויבות רגשית כלפיה. העולים מעוניינים לשמור מרחק מסוים מתרבות זו, אשר משאיר מקום ליחס של כבוד, אך לא דורש מעורבות רגשית.

שמירת הזיקה לתרבות הרוסית נבדקה בעזרת שלושה תבחינים:

• יחס של כבוד כלפי התרבות הרוסית (6.05);

• שליטת הילדים בשפה הרוסית (5.06);

• התמצאות הילדים בתרבות המוצא, בהתאם לגילם (3.51).

הציון הכללי בתחום שמירת הזיקה לתרבות הרוסית (ממוצע

של שלושת הפריטים) הוא בינוני-גבוה - 4.87.

בתחום זה התקבלה שונות בין הישגי העולים בפרמטרים

השונים. העולים מאופיינים

במידה גבוהה של כבוד כלפי

התרבות הרוסית. גם שליטת

ילדי העולים בשפה הרוסית

הייתה גבוהה למדי. לעומת

זאת, נראה כי העולים לא

מצליחים להעביר קודים

תרבותיים לילדיהם - בפרמטר

"התמצאות הילדים בתרבות

המוצא בהתאם לגילם" התקבל

ציון אף נמוך יותר מהרמה

הבינונית.

ואלה היו התוצאות:

א. השתלבות בשתי התרבויות: לא נמצא קשר בין השתלבות בתרבות הישראלית ושמירת הזיקה לתרבות הרוסית.

ב. קשר בין השתלבות תרבותית להשתלבות בתחומי האינטגרציה האחרים:

1. נמצא קשר חיובי בעוצמה בינונית בין ההשתלבות בתרבות

הישראלית לבין: ההזדהות

הישראלית ($r = .48^{**}$);

עברית בסיסית ($r = .36^{**}$);

יחסים חברתיים ($r = .36^{**}$);

מזב כלכלי-תעסוקתי

($r = .34^{**}$).

2. מתאמים נמוכים יותר

נמצאו בין ההשתלבות בתרבות

הישראלית לבין: השתלבות

פסיכולוגית ($r = .27^{**}$);

חינוך ($r = .29^{**}$); שמירה

על סטטוס סוציו-אקונומי

($r = .30^*$); דיור ($r = .25^{**}$);

השתלבות פוליטית ($r = .15^{**}$).

$**P < .01$; $*P < .05$

לעומת זאת, התברר כי שמירת הזיקה לתרבות הרוסית אינה קשורה בהישגי העולים בתחומי האינטגרציה האחרים.

השתלבות דו־ממדית

הממצא הבסיסי של מחקר זה הוא שהעולים מאופיינים בהשתלבות תרבותית דו־ממדית - רוסית וישראלית.

הישגי העולים בשמירת הזיקה לתרבות הרוסית גבוהים יותר

מאשר הישגיהם בהשתלבות בתרבות הישראלית. העולים

מצליחים לשמור על הזיקה לתרבות הרוסית בעצמם, אולם

מתקשים להעביר את הקודים התרבותיים לצאצאיהם. כאשר

מנסים לפרט את האופן בו ה"רוסיות" משועתקת לדור הבא,

נראה כי קל יותר לעולים להעביר לילדיהם את השפה הרוסית

מאשר לגרום להתמצאותם בתרבות המקור. השפה היא,

בעת ובעונה אחת, אמצעי תקשורת ובסיס לתרבות שלמה.

התקשורת לרמותיה דרושה לבני הדור השני או, במילים

אחרות, בשפה יש תועלת אינסטרומנטלית לצד ערכה התרבותית.

לעומת זאת, התמצאות בתרבותה של הארץ שהתרחקת ממנה

פיזית, דורשת מאמץ אדיר והמשכי, כמו גם שליטה ברבדים

הגבוהים של השפה, ביקורים במוסדות תרבותיים שאינם

גנישים עקב ההימצאות בארץ אחרת. לבסוף, ככל שהתרבות

בסיכום הכללי, כאשר משווים את הישגי העולים בהשתלבות

בתרבות הישראלית ושמירת הזיקה לתרבות הרוסית, ניתן

לראות כי הם מצליחים יותר לשמור על התרבות שהביאו

עמם מאשר להתערות בתרבות החדשה ($4.87 > 4.33$).

כאשר בוחנים ברמת הפריטים מסתבר, כי תחושת הכבוד

כלפי התרבות הרוסית גבוהה יותר מתחושת הכבוד כלפי

התרבות הישראלית ($6.05 > 4.78$).

השוואה לא סימטרית, אך בכל זאת כזו המביאה אינדיקציה

מסוימת בין ההיבט הקוגניטיבי של השתלבות העולים בתרבות

הישראלית לבין התמצאות ילדיהם בתרבות של ארץ המוצא,

מראה כי העולים המבוגרים מצליחים יותר להשתלב בתרבות

החדשה בעצמם (ידע בהיסטוריה של העם היהודי - 4.25, ידע

בהיסטוריה של מדינת ישראל - 4.34), מאשר לשעתק את

תרבות המוצא לדור הבא (3.51).

בשלב השני של הניתוח נבדקו הקשרים הבאים:⁽¹⁾

א. בין השתלבות בתרבות הישראלית ושמירת הזיקה לתרבות

הרוסית;

ב. בין השתלבות תרבותית (ישראלית ורוסית) לבין השתלבות

בתחומי אינטגרציה אחרים.

⁽¹⁾ לצורך בדיקת קשרים אלה נעשה שימוש במתאמים חלקיים (Partial correlations). הקשרים נבדקו תוך פיקוח על המשתנים הסוציו-דמוגרפיים הבאים: מין, גיל, מידת הדתיות, השכלה, הכנסה, ותק בארץ (עבור העולים).

ההשקעה בהשתלבות בתרבות הישראלית, אשר עשויה לסייע בהיבטים חברתיים-כלכליים אחרים. זאת, לעומת ההשקעה בשמירה על השורשים, אשר אינה מלווה, כפי שהתברר, בתועלת ישירה. אמנם, כיוון שזהות רוסית-ישראלית מתווכת על ידי הקהילה הרוסית, הדרך הנוחה ביותר להתקבל בחברה הישראלית עבור העולה היא חברות בקהילה הרוסית. שמירת הקשר עם ארץ המוצא וגאווה בשורשים מעלות את כבודו של העולה. בנוסף לשיקולים

עקרוניים אלה יש מקום גם לשיקולים אינסטרומנטליים: העולה מעוניין לבסס ולבצר את מצבו האישי בחברת היעד, אולם הוא מעדיף גם לחיות במסגרת של בני תרבותו (הקהילה הרוסית) אשר תצבור עוצמה פוליטית,

חברתית ותרבותית ותחצוץ בינו לבין בני הרוב. הממצא על היעדר הקשר האמפירי בין הזיקה לתרבות הרוסית לבין רמת ההשתלבות בתחומי האינטגרציה האחרים אינו סותר את הגישה הרב-תרבותית: העולה אכן יכול לשמור על הזיקה לשורשים ובו-זמנית להתערות (או לא להתערות) בסביבה הישראלית. ■

(*) מאמר זה מתבסס על ממצאי מיזם מחקרי רב-שלבי שנערך על ידי חוקרי אוניברסיטת תל-אביב, בראשותו של פרופ' יוחנן פרס, בהזמנתה של הסוכנות היהודית.

גדולה ועשירה יותר, כך היא משתנה בקצב מהיר יותר, ולכן מחייבת התעדכנות יום-יומית. מגמה אחרונה זו מתחזקת עקב הגברת ההשפעות החיצוניות על התרבות המקומית בעידן הגלובליזציה, אשר מגיעות בקצב והרכב שונה במקצת, כמו גם מעוררות תגובות שונות במקומות השונים בעולם. העובדה שהעולים מצליחים טוב יותר להשתלב בתרבות הישראלית ברמה הקוגניטיבית מאשר לשעתק את התרבות הרוסית לילדיהם עשויה לקצר את תוחלת הקיום של הקהילה הרוסית המובחנת.

לא נמצא קשר בין שמירת הזיקה לתרבות הרוסית לבין השתלבות בתחומי האינטגרציה האחרים. לעומת זאת, הקשר בין התערות בתרבות הישראלית

לבין השתלבות בתחומי האינטגרציה האחרים היה עקבי ומשמעותי. התברר כי התערות בתרבות של החברה המארחת קשורה ברכישת הזדהות ישראלית, קשירת קשרים חברתיים עם הוותיקים ומוביליות תעסוקתית.

כדי להצליח בחברת היעד דרושים משאבי זמן, כסף, מאמץ אינטלקטואלי. היכולת של רוב האנשים מוגבלת, כך שעליהם להחליט במה ישקיעו משאבים מוגבלים אלה. יתר על כן, ההשקעה בתחום השתלבות אחד עלולה לבוא על חשבון תחום השתלבות אחר.

לאור שיקולים אלה, מצביעים ממצאי המחקר על "כדאיות"